

<https://doi.org/10.32999/2663-970X/2026-13-24>

How to Cite (Style APA):

Kuzikova, S., Yalanska, S., Lukomska, S., & Fomenko, K. (2025). Peculiarities of traumatic experience and posttraumatic growth of adolescents and young adults during wartime. *Insight: the psychological dimensions of society*, 13, 601–618. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-13-24>

Як цитувати (Стиль ДСТУ 8302: 2015):

Кузікова С., Яланська С., Лукомська С., Фоменко К. Особливості травматичного досвіду та посттравматичного зростання осіб підліткового і юнацького віку в умовах воєнного стану. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2025. № 13. С. 601–618. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-13-24>

UDC 159.922.942/.943-053.6“364”

Peculiarities of Traumatic Experience and Posttraumatic Growth of Adolescents and Young Adults During Wartime

Особливості травматичного досвіду та посттравматичного зростання осіб підліткового і юнацького віку в умовах воєнного стану

Received: October 09, 2024

Accepted: May 26, 2025

Svitlana Kuzikova

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head,
Department of Psychology,
Sumy State Pedagogical University named after A.
S. Makarenko, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2574-9985>

Svitlana Yalanska

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor, Dean,
Department of Crisis Psychology,
Poltava National Pedagogical University named
after V. G. Korolenko, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3289-5331>

Svitlana Lukomska*

Candidate of Psychological Sciences, Senior
Researcher, Laboratory of Methodology and
Theory of Psychology, G. S. Kostyuk Institute of
Psychology, National Academy of Educational
Sciences of Ukraine, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0360-6484>

Karyna Fomenko

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor, Department of Psychology,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical
University, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2511-6803>

Світлана Кузікова

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка, кафедра психології,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2574-9985>

Світлана Яланська

доктор психологічних наук, професор,
професор, декан,
кафедра кризової психології,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3289-5331>

Світлана Лукомська*

кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник,
лабораторія методології і теорії психології,
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН
України, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-0360-6484>

Карина Фоменко

доктор психологічних наук, професор,
професор, кафедра психології,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2511-6803>

* Corresponding Author: svitluk@ukr.net

*Автор-кореспондент: svitluk@ukr.net

Abstract

The aim of the research is to identify the psychological characteristics of traumatic experience and posttraumatic growth of adolescents and young adults during wartime. **Methods.** A comparison of traumatic experience and stress tolerance of adolescents and young adults was carried out. The total sample included 151 individuals, of whom female ($n = 78$; 51.66%) and male ($n = 73$; 48.34%). In the age range, we have the following distribution: from 10 to 12 years old ($n = 48$; 31.79%), from 13 to 15 ($n = 52$; 34.44%), and from 16 to 17 years old ($n = 51$; 33.77%). Participants described their traumatic events using the PTSD symptom questionnaire "PCL-5" (Blevins et al., 2015), "Posttraumatic Growth Questionnaire" (Tedeschi, Calhoun, 1996), and "Meaning of Life Questionnaire" (Steger et al., 2006). The presence of a traumatic event (criterion A according to the posttraumatic stress disorder method "PCL-5"), which was found in 91.39% of respondents, was important for our study. **Results.** Among the traumatic events, the most common were the death of relatives and friends and injuries. It was found that deaths and injuries have become common phenomena in war conditions. They are perceived as individual grief, but due to their mass nature, they are not considered a collective tragedy (as was the case after the de-occupation of Kyiv, Kharkiv, and Kherson regions). According to the results of the diagnosis, PTSD was detected in 12.78% of the studied sample, which is generally consistent with the general world data in this field, including children, adolescents, and adults. **Conclusions.** The presence of a traumatic event and the severity of individual PTSD symptoms does not indicate PTSD as a medical diagnosis, not the least role in this is played by stress resistance and posttraumatic growth with the creation of new meanings of traumatic events. It is explained that after the end of hostilities, the situation may change and the so-called delayed PTSD will be actualized. A low level of posttraumatic growth was found in younger adolescents and a moderate level in older adolescents and young adults. It can be assumed that the indicators of posttraumatic growth will change over time after the trauma and will depend on the course and duration of war-

Анотація

Метою дослідження є з'ясування психологічних особливостей травмивного досвіду та посттравматичного зростання осіб підліткового і юнацького віку в умовах воєнного стану. **Методи.** Здійснено порівняння травмивного досвіду та стресостійкості підлітків і юнаків. Загальною вибіркою об'єднано 151 особу, з них жіночої статі ($n = 78$; 51.66%), чоловічої ($n = 73$; 48.34%). У віковому діапазоні маємо такий розподіл: від 10 до 12 років ($n = 48$; 31.79%), від 13 до 15 ($n = 52$; 34.44%) і віком від 16 до 17 років ($n = 51$; 33.77%). Учасники описали їхні травмивні події за допомогою анкети симптомів ПТСР "PCL-5" (Blevins et al., 2015), "Опитувальника посттравматичного зростання" (Tedeschi, Calhoun, 1996) та "Опитувальника сенсу життя" (Steger et al., 2006). Важливою для нашого дослідження була наявність травмивної події (критерій А за методикою посттравматичного стресового розладу "PCL-5"), виявлена у 91.39% опитаних. **Результати.** Серед травмивних подій найчастіше траплялися загибель рідних і друзів та травмування. З'ясовано, що смерть і поранення стали вже звичним явищем в умовах війни, вони сприймаються як індивідуальне горе, але через масовість не вважаються колективною трагедією (як це було після деокупації Київщини, Харківщини та Херсонщини). За результатами діагностики, ПТСР виявлено у 12.78% досліджуваних вибірки, що загалом узгоджується із загальним світовими даними у цій галузі, включно з дітьми й підлітками та дорослими. **Висновки.** Наявність травмивної події та вираженість окремих симптомів ПТСР не свідчить про ПТСР як медичний діагноз, не останню роль при цьому відіграє стресостійкість і посттравматичне зростання зі створенням нових сенсів травмивних подій. Пояснено, що по завершенню бойових дій ситуація може змінитися й актуалізується так званий відкладений у часі ПТСР. Констатовано низький рівень посттравматичного зростання в молодших підлітків і помірний – у старших підлітків та в осіб юнацького віку. Можна припустити, що показники посттравматичного зростання змінюватимуться з часом після травми й залежатимуть від перебігу та тривалості воєнного стану.

Ключові слова: психологічна травма, життєва криза, ментальне здоров'я, психічний

time.

Keywords: psychological trauma, life crisis, mental health, mental state, self-regulation, psychological support.

Introduction

The excessive intensity of extreme situations during wartime encourages the maximum disclosure of human character traits, abilities, and inclinations. For Ukrainians, war has become a traumatic everyday life. We consider war everyday life to be the entire complex of everyday realities of people, in which militarism plays a leading role and, therefore, traumas caused by military aggression. Frontline everyday life includes wars themselves and armed local conflicts, as well as rear everyday life – the realities accompanying them in the so-called rear: ensuring the daily needs of military groups, volunteering and attempts to preserve the normality of an abnormal life. The existential nature of war creates a practically limitless field for studying the motivation of human behavior and feelings in extraordinary conditions, in particular stress resistance, coping, and post-traumatic growth.

We emphasize that war is a multi-traumatic experience, a variety of crisis events to which a person is forced to adapt physically and psychologically in order to survive. In this context, a crisis is an unforeseen event or circumstances that significantly threaten individuals, societies, communities, or organizations. From natural disasters to health emergencies, economic downturns, and other unexpected situations, crises highlight the destructive and catastrophic nature of such events, requiring immediate and urgent responses from relevant interested people (Lipscy, 2020). Whether domestic or international, political crises encompass civil unrest, geopolitical tensions, and conflicts that disrupt daily life and require a rapid and effective response. In addition, health emergencies, such as the COVID-19 pandemic, pose significant threats to communities with far-reaching global health consequences, requiring adaptation in personal and work aspects. It is difficult to argue about the role of the pandemic in the adaptability of Ukrainians to wartime conditions. It is worth noting that the process of growing up today is more gradual and prolonged

стан, саморегуляція, психологічний супровід.

Вступ

Надмірна насиченість екстремальних ситуацій під час дії воєнного стану спонукає до максимального розкриття рис характеру, здібностей і нахилів людини. Для українців війна стала травмівною повсякденністю. Під воєнною повсякденністю ми розуміємо весь комплекс побутових реалій людей, у яких провідну роль відіграє мілітаризм, а, отже, й зумовлені мілітарною агресією травми. До травмівної воєнної повсякденності ми відносимо фронтову повсякденність – самі війни та збройні локальні конфлікти, а також тилкову повсякденність – реалії, що їх супроводжують у так званому тилу: забезпечення повсякденних потреб життєдіяльності військових угруповань, волонтерство і спроби зберегти нормальність аномального життя. Екзистенційний характер війни створює практично безмежне поле для дослідження мотивації поведінки й відчуттів людини в надзвичайних умовах, зокрема стресостійкості, копінгів та посттравматичного зростання.

Ми наголошуємо, що війна – це мульти-травмівний досвід, розмаїття кризових подій, до яких людина змушена адаптуватися фізично і психологічно з метою виживання. У цьому контексті криза є непередбаченою подією чи обставинами, що суттєво загрожують окремим особам, суспільствам, спільнотам чи організаціям. Від стихійних лих до надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я, економічних спадів та інших несподіваних ситуацій, кризи підкреслюють руйнівну й катастрофічну природу таких подій, що вимагає негайного та термінового реагування відповідних зацікавлених сторін (Lipscy, 2020). Незалежно від того, внутрішніми чи міжнародними є політичні кризи, вони охоплюють громадянські заворушення, геополітичну напруженість і конфлікти, що порушують повсякденне життя й вимагають швидкої та ефективної відповіді. До того ж надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я, такі як пандемія COVID-19, створюють значні загрози для спільнот із далекосяжними наслідками для здоров'я в глобальному масштабі, що вимагає адаптації в особистому та робочому аспектах. Складно стверджувати про роль пандемії в адаптив-

than in the past and is associated with a number of transformations of adolescents in various aspects of their functioning, starting from physical changes, improving cognitive and thinking skills, developing intimate abilities, peer and romantic relationships, and revising relationships with parents. All these changes determine the definition of a personal sense of identity and meaning in life, which plays a key role in guiding adolescents in their daily decisions and behavior and in achieving personal goals (Branje et al., 2021).

Meaning-making is commonly viewed as the process by which people develop a sense of meaning in their lives. This process has been identified as a protective factor for the well-being of young people during the transition to adulthood, especially in times of disaster and war (Dulaney et al., 2018). Research shows that adolescents who can create meaning in their lives during challenging times tend to exhibit better psychological well-being and positive adjustment (Looman et al., 2023). Furthermore, actively engaging in the process of meaning-making helps young people imagine a more hopeful and less fearful future and promotes their commitment to meaningful life goals even in highly stressful situations, such as the COVID-19 pandemic.

Our study is based on the work of F. Martela and M. Steger (2016), who describe the process of meaning-making as the relationship between the perception that life has meaning and the perception of actively seeking a sense of significance. The former refers to the extent to which individuals are able to create a sense of order and understanding in their lives, have a sense of direction and purpose, and perceive their lives as valuable and worth living, while the latter reflects active efforts to achieve a satisfactory level of meaning in life by attempting to understand the meaning, significance, and purpose of their life experiences (Dwivedi & Chung, 2023). The process of meaning-making plays an important role in adolescence and adulthood. Young people try to make sense of and organize their encounters with new situations and events, becoming aware of important aspects of their personal and social lives and exploring the deeper meanings of their existence. Research also shows that acceptance, emotional expression, and cognitive reappraisal can reduce the psychologi-

ності українців до умов воєнного стану. Варто зазначити, що процес дорослішання сьогодні є більш поступовим і тривалим, ніж у минулому, і пов'язаний із низкою трансформацій підлітків у різних аспектах їх функціонування, починаючи з фізичних змін, удосконалення когнітивних і мисленнєвих навичок, розвитку інтимних здібностей, стосунків із однолітками та романтичних стосунків, а також перегляду стосунків з батьками. Усі ці зміни зумовлюють визначення особистого відчуття ідентичності та сенсу життя, що відіграє ключову роль у скеруванні підлітків у їхніх щоденних рішеннях і поведінці, а також у досягненні особистих цілей (Branje et al., 2021).

Сенсоутворення зазвичай розглядають як процес, за допомогою якого люди формують відчуття значущості життя. Цей процес було визнано захисним чинником для благополуччя молодих людей під час переходу до дорослості, особливо в умовах катастроф та воєн (Dulaney et al., 2018). Результати досліджень продемонстрували, що підлітки, які здатні створити сенс життя в переломні моменти, як правило, демонструють краще психологічне благополуччя й позитивну адаптацію (Looman et al., 2023). До того ж активна участь у процесі формування сенсу допомагає молоді уявити собі більш обнадійливе та менш страшне майбутнє, а також сприяти своїй відданості значущим життєвим цілям навіть у дуже стресових ситуаціях, таких як пандемія COVID-19.

У поточному дослідженні спираємося на публікації F. Martela, M. Steger (2016), згідно з якими процес створення сенсу життя можна описати як зв'язок між сприйняттям того, що життя має сенс, і сприйняттям активного пошуку відчуття значущості. Перше стосується ступеня, за яким індивіди здатні створити відчуття порядку й розуміння свого життя, маючи відчуття напрямку та цілей і сприймаючи своє життя як цінне та варте того, щоб жити, тоді як друге відображає активні зусилля досягти задовільний рівень сенсу життя шляхом спроби зрозуміти сенс, значення й мету свого життєвого досвіду (Dwivedi, Chung, 2023).

Процес формування сенсу відіграє важливу роль у підлітковому й дорослому віці. Молоді люди намагаються осмислити й організувати свої зустрічі з новими ситуаціями та подіями, усвідомлюючи важливі аспекти свого особистого й соціального життя та до-

cal impact of a disaster on young people. On the other hand, avoidance, coping, blame, and anger strategies, as well as social isolation, are associated with higher levels of depression and posttraumatic stress symptoms in adolescents and young adults (Keats et al., 2024).

The relevance of our study lies in the fact that adaptation to conditions of chronic extremes occurs non-linearly as new traumatic events appear. The number of traumas caused by war increases, and therefore their impact on people's lives changes, so studying the dynamics of the development of PTSD symptoms and the posttraumatic growth caused by it remains important both during wartime and after its end.

The aim of the research is to clarify the psychological characteristics of traumatic experience and posttraumatic growth of adolescents and young adults during wartime.

Hypothesis. Traumatic experience and posttraumatic growth of adolescents and young adults have a significant correlation with the search for the meaning of life.

Methods

Methodology. The focus is on the respondents' subjective experiences, revealed in regular and consistent conversations with them, and subsequent interpretations. This approach led to a structured presentation of the research data and contributed to creating an authentic narrative, the writing of which is part of the research analysis. The first stage of our research focused on identifying the traumatic experience of adolescents and young people, and the second – on the resources of stress resistance and adaptation to life in the conditions of traumatic military everyday life. In our empirical study, we focus on the age periodization proposed by M. Gutgesell and N. Payne (2004) and specified in the studies of A. Rivnyák et al. (2021).

Participants and organization of the research. A comparison of the characteristics of traumatic experience and posttraumatic growth of adolescents and young adults was carried out. The total sample included ($n = 151$) individuals, of whom female ($n = 78$; 51.66%) and male ($n = 73$; 48.34%). In the age range, we have the following distribution: from 10 to 12 years old ($n = 48$;

сліджуючи глибокі значення свого існування. Дослідження також показали, що прийняття, емоційне вираження й когнітивне переосмислення можуть зменшити психологічний вплив катастрофи на молодих людей. З іншого боку, стратегії уникнення, подолання, звинувачення і гнів, а також соціальна самоізоляція пов'язані з вищим рівнем депресії та симптомів посттравматичного стресу у підлітків і молоді (Keats et al., 2024).

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що адаптація до умов хронічної екстремальності відбувається нелінійно, оскільки з'являються нові травмівні події. Кількість травм, зумовлених війною, збільшується, а отже, змінюється їх вплив на життя людей, тож вивчення динаміки розвитку симптомів ПТСР і часто зумовленого ним посттравматичного зростання лишається важливою як під час воєнного стану, так і по його завершенню.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні психологічних особливостей травмівного досвіду та посттравматичного зростання осіб підліткового і юнацького віку в умовах воєнного стану.

Гіпотеза. Травмівний досвід та посттравматичне зростання осіб підліткового і юнацького віку матимуть достовірний зв'язок із пошуком сенсу життя.

Методи

Методологія. Зосереджено увагу на власному суб'єктивному досвіді респондентів, виявленому в регулярних і послідовних розмовах з ними та наступних інтерпретаціях. Цей підхід зумовив структурований виклад даних дослідження і сприяв створенню автентичного наративу, написання якого є частиною дослідницького аналізу. Перший етап нашого дослідження було зосереджено на виявленні травмівного досвіду підлітків і молоді, другий – на ресурсах стресостійкості та адаптації до життя в умовах травмівної воєнної повсякденності. У нашому емпіричному дослідженні орієнтуємося на вікову періодизацію, запропоновану M. Gutgesell, N. Payne (2004) та уточнену в дослідженнях A. Rivnyák et al. (2021).

Учасники та організація дослідження. Здійснено порівняння особливостей травмівного досвіду та посттравматичного зростання осіб підліткового і юнацького віку. Загальною вибіркою об'єднано ($n = 151$) особу, з них жі-

31.79%), from 13 to 15 ($n = 52$; 34.44%), and from 16 to 17 years old ($n = 51$; 33.77%). All subjects lived in the zone of active hostilities but, during the psychological diagnosis, were in the relative rear, further from the border of Sumy and Kharkiv regions. Hence, we can talk about diagnosing PTSD symptoms, since the subjects currently live in areas where there are no potential multiple traumas caused by war.

Variables. Posttraumatic stress disorder (PTSD) is a disorder that occurs in some people who have experienced a shocking, frightening, or life-threatening event. PTSD is the lasting effect of traumatic experiences that cause intense fear, helplessness, or terror. PTSD can develop in anyone at any age. This includes war veterans, children, and people who have experienced physical or sexual abuse, maltreatment, accidents, disasters, or other serious events. Meaning in life involves two key components: awareness and purpose; awareness is related to finding meaning in one's life, while purpose is related to one's overall life mission. The search for meaning is part of normal adolescent development and may be part of forming personal identity, self-understanding, and social modeling (Steger & Frazier, 2006). Posttraumatic growth is the experience of positive changes that occur in a person due to complex life crises. It should be noted that posttraumatic growth does not exclude the occurrence of emotional stress, especially traumatic events associated primarily with loss. People can experience distress and posttraumatic growth simultaneously.

Procedures and Instruments.

Psychodiagnostic tools that are valid and have been tested numerous times on different samples were used. The severity of PTSD symptoms was diagnosed using the PTSD symptom questionnaire "PCL-5" (Blevins et al., 2015). This self-report questionnaire is used as a screening and diagnostic tool that measures the severity of PTSD symptoms in the context of establishing a preliminary diagnosis of posttraumatic disorder and creating an individual program of medical and psychological assistance for adults and adolescents. The Posttraumatic Growth Questionnaire (Tedeschi, Calhoun, 1996) consists of twenty-one statements with six possible answers. The methodology contains five scales:

ночої статі ($n = 78$; 51.66%), чоловічої ($n = 73$; 48.34%). У віковому діапазоні маємо такий розподіл: від 10 до 12 років ($n = 48$; 31.79%), від 13 до 15 ($n = 52$; 34.44%) і віком від 16 до 17 років ($n = 51$; 33.77%). Усі досліджувані проживали в зоні активних бойових дій, але під час психологічної діагностики перебували у відносному тилу, далі від прикордоння Сумщини та Харківщини. Звідси можемо говорити про діагностику симптомів ПТСР, оскільки досліджувані нині проживають на територіях, де відсутні потенційні множинні травми, зумовлені війною.

Змінні. *Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)* – це розлад, який виникає в деяких людей, які пережили шоковую, страшну або небезпечну для життя подію. ПТСР є тривалим наслідком травматичних випробувань, що викликають сильний страх, безпорадність або жах. ПТСР може розвинути в будь-кого й у будь-якому віці. Це стосується ветеранів війни, дітей і людей, які зазнали фізичного чи сексуального насильства, жорстокого поводження, аварії, катастрофи чи інших серйозних подій. *Сенс життя* включає два ключових компоненти – розуміння та мету; розуміння пов'язане з набуттям сенсу свого життя, тоді як мета пов'язана із загальною життєвою місією. Пошук сенсу є частиною нормального процесу розвитку підлітків і може бути частиною формування особистісної ідентичності, саморозуміння та соціального моделювання (Steger, Frazier, 2006). *Посттравматичне зростання* – це досвід позитивних змін, що відбуваються з людиною в результаті зіткнення зі складними життєвими кризами. Необхідно зазначити, що посттравматичне зростання не виключає появи емоційних стресів, особливо на травматичні події, пов'язані насамперед із втратою. Люди можуть переживати дистрес і посттравматичне зростання одночасно.

Процедури та інструменти. Застосовано психодіагностичні інструменти, що є валідними й мають численні апробації на різних вибірках. Діагностовано тяжкість симптомів ПТСР за допомогою опитувальника симптомів ПТСР "PCL-5" (Blevins et al., 2015). Цей опитувальник-самозвіт використовують як інструмент скринінгу й діагностики, що вимірює тяжкість симптомів ПТСР у контексті встановлення попереднього діагнозу посттравматичного розладу і створення індивідуальної програми

attitude towards others, new opportunities, personal strength, spiritual changes, and increased value of life. A six-point Likert scale was used (1 – no change to 6 – high probability of change). Indicators at the 60th percentile or higher (≥ 32) indicate probable personal growth. The Cronbach's internal consistency coefficient (α) of the questionnaire was .89. The Meaning of Life Questionnaire (Steger et al., 2006) is aimed at determining two dimensions of meaning in life: the presence of meaning (whether a person believes that their life has meaning) and the search for meaning (how motivated a person is to understand the meaning of their life). The scale has ten statements. A seven-point Likert scale was used. The overall internal consistency of Cronbach (α) is .86.

Statistical Analysis. The obtained data were subjected to statistical analysis (Spearman correlation coefficient (r_s), Kruskal-Wallis test (H), since the differences between the three experimental groups were analyzed) with their subsequent qualitative interpretation and content generalization. Statistical data processing was carried out using the SPSS v. 21.0 statistical software package.

Results

The presence of a traumatic event (criterion A) according to the posttraumatic stress disorder method "PCL-5" (Blevins et al., 2015) is important for our study. The vast majority of the subjects reported such an event (Tabl. 1), i.e., 138 (91.39%) had it, and only 13 (8.61%) had no main traumatic event or found it difficult to recall this event.

медико-психологічної допомоги дорослим та підліткам. Опитувальник посттравматичного зростання (Tedeschi, Calhoun, 1996) складається з двадцять одного твердження з шістьма можливими варіантами відповідей. Методика містить п'ять шкал: ставлення до інших, нові можливості, сила особистості, духовні зміни, підвищення цінності життя. Використано шестибальну шкалу Лайкерта (1 – відсутність змін до 6 – висока ймовірність змін). Показники на рівні 60-го процентиля або вище (≥ 32) вказують на ймовірне особистісне зростання. Коефіцієнт внутрішньої узгодженості опитувальника Кронбаха (α) склав .89. Опитувальник сенсу життя (Steger et al., 2006) спрямований на визначення двох вимірів сенсу життя: наявність сенсу (чи вважає людина, що її життя має сенс) і пошук сенсу (наскільки людина мотивована на розуміння сенсу свого життя). Шкала має десять тверджень. Використано семибальну шкалу Лайкерта. Загальна внутрішня узгодженість Кронбаха (α) становить .86.

Статистичний аналіз. Отримані дані піддавали статистичному аналізу (коефіцієнт кореляції Спірмена (r_s), критерій Краскала-Уолліса (H), оскільки проаналізовано відмінності між трьома експериментальними групами) з подальшою їх якісною інтерпретацією і змістовим узагальненням. Статистичну обробку даних здійснено за допомогою пакету статистичних програм SPSS v. 21.0.

Результати

Важливою для нашого дослідження є наявність травмівної події (критерій А) за методикою посттравматичного стресового розладу "PCL-5" (Blevins et al., 2015). Переважна більшість досліджуваних зазначили таку подію (табл. 1), тобто у 138 (91.39%) вона наявна, і лише у 13 (8.61%) основна травмівна подія відсутня як така чи її складно пригадати.

Table 1. The main traumatic events that led to posttraumatic stress and adaptation to life in war conditions

Таблиця 1. Основні травматичні події, що зумовили посттравматичний стрес і адаптованість до життя в умовах війни

Traumatic event / Травматична подія	10–12 years / 10–12 років		13–15 years / 13–15 років		16–17 years / 16–17 років	
	n	%	n	%	n	%
Loss or destruction of home / Втрата чи руйнування домівки	6	12.50	5	9.62	4	7.84
Moving to another city, town / Переїзд до іншого міста, селища	4	8.33	5	9.62	5	9.81
Injury (personal or family member) / Поранення (власне чи рідних)	11	22.92	18	34.62	16	31.37
Serious chronic illness / Важка хронічна хвороба	8	16.67	3	5.77	12	23.52
Death of family members and friends / Загибель рідних та друзів	19	39.58	21	40.39	14	27.45

Note: n – number of respondents; % – percentage expression of the number of respondents.

Примітка: Група 1 – досліджувані віком 10–12 років; Група 2 – досліджувані віком 13–15 років; Група 3 – досліджувані віком 16–17 років; M – середнє розподілу; SD – середнє квадратичне відхилення.

Thus, among the most common traumatic events are the death of relatives and friends and injury. We note the prevalence of unspecified losses caused by grief over the disappearance of a loved one. Death and injury have become a common occurrence during wartime. They are perceived as individual grief, but due to their mass nature, they are not considered a collective tragedy.

In the second stage of the study, we assessed the severity of PTSD symptoms in adolescents and young adults (Tabl. 2).

Отже, серед травматичних подій найчастіше трапляються загибель рідних і друзів та травмування. Констатуємо превалювання невизначених втрат, зумовлених горем від того, що близька людина зникла безвісти. Смерть і поранення стали вже звичним явищем в умовах воєнного стану, їх сприймають як індивідуальне горе, але через масовість не вважають колективною трагедією.

На другому етапі дослідження ми оцінили вираженість симптомів ПТСР в осіб підліткового і юнацького віку (табл. 2).

Table 2. Descriptive characteristics of PTSD symptom severity according to “PCL-5”

Таблиця 2. Описові характеристики вираженості симптомів ПТСР за методикою “PCL-5”

Sampling parameters / Параметри вибірки	Criterion B (intrusions) / Критерій В (інтрузії)		Criterion C (avoidance) / Критерій С (уникнення)		Criterion D (negative thoughts and emotions) / Критерій D (негативні думки та емоції)		Criterion E (excessive reactivity) / Критерій Е (надмірна реактивність)	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Total by sample / Всього за вибіркою	3.53	±2.94	.94	±1.11	3.49	±2.72	4.21	±2.76
Group 1 / Група 1	3.88	±3.67	.94	±1.18	3.11	±2.42	4.06	±2.48
Group 2 / Група 2	2.94	±2.11	.79	±1.15	3.37	±3.06	4.63	±2.71
Group 3 / Група 3	3.76	±3.05	1.09	±.97	2.98	±2.69	3.94	±3.08

Note: Group 1 – subjects aged 10–12 years; Group 2 – subjects aged 13–15 years; Group 3 – subjects aged 16–17 years; M – the mean of a distribution; SD – the standard deviation.

Примітка: Група 1 – досліджувані віком 10–12 років; Група 2 – досліджувані віком 13–15 років; Група 3 – досліджувані віком 16–17 років; М – середнє розподілу; SD – середнє квадратичне відхилення.

Thus, the subjects had the most pronounced symptoms of intrusions and symptoms of overreactivity (criterion B and criterion E). According to the results of statistical analysis using the Kruskal-Wallis criterion (H), no significant differences were recorded between the studied groups of adolescents (Group 1 and Group 2) according to these criteria (at $p > .050$). Avoidance symptoms are the least characteristic of adolescents. We assume that this is because most of our subjects did not change their place of residence and adapted to the conditions of martial law. We emphasize that over-reactivity – often explosive, abnormal response to normal stimuli – in adolescence deserves special attention because arousal can be dysphoric and anxious. This can be noticed by observing the behavior of adolescents during testing and in training rooms or classrooms.

According to the results, PTSD was detected in 12.78% of the studied sample, which is generally consistent with the general world data in this field, including children, adolescents, and adults (Blevins et al., 2015). That is, the presence of a traumatic event and the severity

Отже, у досліджуваних найбільше виражені симптоми інтрузій і симптоми надмірної реактивності (критерій В та критерій Е). За результатами статистичного аналізу за критерієм (H) Краскала-Уолліса, достовірних відмінностей між досліджуваними групами підлітків (група 1 і група 2) за цими критеріями не зафіксовано (при $p > .050$). Найменше підліткам властиві симптоми уникнення. Припускаємо, це пов'язано з тим, що більшість наших досліджуваних не змінювали місця проживання й адаптувалися до умов воєнного стану. Наголошуємо, що надмірна реактивність – часто вибухове, аномальне реагування на нормальні стимули – у підлітковому віці варта особливої уваги через те, що збудження може бути дисфоричним і тривожним. Це можна помітити шляхом спостереження за поведінкою підлітків під час тестування й у тренінгових кімнатах чи навчальних класах.

За результатами, ПТСР виявлено у 12.78% досліджуваних вибірки, що загалом узгоджується із загальним світовими даними в цій галузі, включно з дітьми та підлітками і дорослими (Blevins et al., 2015). Тобто наявність

of individual PTSD symptoms does not indicate PTSD as a medical diagnosis since the resource for adaptation to conditions of chronic extremity and trauma processing is often posttraumatic growth with the creation of new meanings of traumatic events. After the end of hostilities, the situation may change, and the so-called delayed PTSD will develop. This assumption requires careful verification. At the third stage of the study, the features of posttraumatic growth and the creation of new meanings of traumatic events by adolescents and young adults were analyzed (Tabl. 3).

Table 3. The severity of posttraumatic growth and characteristics of the meaning of life of adolescents and young adults

Таблиця 3. Вираженість посттравматичного зростання й характеристики сенсу життя підлітків та молоді

Parameters of posttraumatic growth / Параметри посттравматичного зростання	10–12 years / 10–12 років		13–15 years / 13–15 років		16–17 years / 16–17 років	
	M	SD	M	SD	M	SD
Attitude towards others / Ставлення до інших (СІ)	6.38	±2.11	15.18	±2.92	18.31	±3.64
New opportunities / Нові можливості (НМ)	8.11	±1.68	10.34	±1.99	11.39	±2.81
Personal strength / Сила особистості (СО)	3.27	±2.92	4.12	±1.08	6.48	±1.88
Spiritual changes / Духовні зміни (ДЗ)	2.11	±1.09	2.19	±1.01	2.05	±.93
Appreciation of life / Підвищення цінності життя (ПЦ)	4.78	±2.94	8.21	±3.06	9.26	±2.61
The presence of meaning / Наявність сенсу	8.45	±2.18	10.61	±1.05	11.63	±.17
The search for meaning / Пошук сенсу	10.16	±1.36	22.93	±2.16	24.08	±2.63

Note: M – the mean of a distribution; SD – the standard deviation.

Примітка: M – середнє розподілу; SD – середнє квадратичне відхилення.

Among the traumatic events, the participants of the study most often mentioned the loss of relatives. However, despite the deep sadness, the loss of parents, siblings, or friends can act as a catalyst for positive changes, such as an increase in the value of life, a more complete understanding of one's strength, improved spiritual development and deepening relationships with other people. Thus, with age, attitudes towards other people change, and the value of communication with some people increases, whereas children and adolescents stop communicating with others as

травмівної події та вираженість окремих симптомів ПТСР не свідчить про ПТСР як медичний діагноз, оскільки ресурсом адаптації до умов хронічної екстремальності й опрацювання травми часто є посттравматичне зростання зі створенням нових сенсів травмівних подій. По завершенню бойових дій ситуація може змінитися й розвинується так званий відкладений у часі ПТСР. Це припущення потребує ретельної перевірки.

На третьому етапі дослідження проаналізовано особливості посттравматичного зростання і створення нових сенсів травмівних подій підлітками та молоддю (табл. 3).

Серед травмівних подій учасники дослідження найчастіше називали втрату рідних, але, незважаючи на глибокий сум, втрата батьків, сиблінгів чи друзів може діяти як каталізатор позитивних змін, таких як підвищення цінності життя, повніше розуміння власної особистої сили, покращення духовного розвитку та поглиблення стосунків з іншими людьми. Отже, з віком змінюється ставлення до інших людей, цінність спілкування з деякими людьми зростає, з іншими – діти й підлітки припиняють комунікацію, оскільки більше

they value support, appropriate emotionality, and empathy more. A similar situation develops with regard to the strength of the personality and the discovery of new opportunities. In the studied sample, an increase in appreciation of life is observed with age, and spiritual changes as a component of posttraumatic growth are not manifested in the respondents of our sample.

Thus, we note a low level of posttraumatic growth in younger adolescents and a moderate level in older adolescents and young adults. Regarding the meaning of life, in younger adolescents, the presence of meaning and the search for it are expressed at a low level, in older adolescents and young adults, there is a pronounced tendency to search for the meaning of life. However, the differences between Group 2 and Group 3 are not statistically significant (at $p > .050$). At the same time, the differences between Group 1 and Group 2, Group 1 and Group 3 on the "search for the meaning of life" scale are statistically significant (at $p = .002$ and $p = .008$, respectively). According to the results of the correlation analysis, a statistically significant correlation was found between the scale "new opportunities" and the search for the meaning of life in Group 2 and Group 3 ($r_s = .841$; $p = .004$ and $r_s = .903$; $p = .002$, respectively), a similar trend was observed for "appreciation of life" ($r_s = .596$; $p = .002$ and $r_s = .601$; $p = .005$, respectively), no other indicators of the relationship between the posttraumatic increase in the presence/search for the meaning of life were found.

Research shows that a person will experience a high level of perceived stress due to a number of maladaptive reactions, such as anxiety, panic, inability to concentrate, inconsistent ideas and formulations, indecision, or hasty decisions. If the intensity of stress is moderate, this can lead to favorable consequences for productivity, particularly posttraumatic growth. The need to adapt to war conditions requires the actualization of physical and psychological resources. That is, the problem is not to completely eliminate stress, but to turn it into a factor of optimizing the state through the process of self-control. The main methods for developing posttraumatic growth in adolescents are positive thinking, relaxation, autosuggestion, and mental self-programming.

цінують підтримку, доречну емоційність та емпатію. Подібна ситуація складається й щодо сили особистості та відкриття нових можливостей. У досліджуваних із віком спостерігається підвищення цінності життя, а духовні зміни як компонент посттравматичного зростання не виражені в респондентів нашої вибірки.

Отже, констатуємо низький рівень посттравматичного зростання в молодших підлітків і помірний – у старших підлітків та в молоді. Щодо сенсу життя, то в молодших підлітків наявність сенсу та його пошук виражені на низькому рівні, у старших підлітків і в молоді виражена тенденція до пошуку сенсів життя, однак відмінності між групою 2 та групою 3 не є статистично значущими (при $p > .050$). Водночас відмінності між групою 1 і групою 2, групою 1 і групою 3 за шкалою "пошук сенсу життя" статистично достовірні (при $p = .002$ і $p = .008$ відповідно). За результатами кореляційного аналізу, виявлено статистично значущий зв'язок між шкалою "нові можливості" й пошуком сенсу життя у групі 2 та групі 3 ($r_s = .841$; $p = .004$ і $r_s = .903$; $p = .002$ відповідно), подібна тенденція спостерігається і щодо "підвищення цінності життя" ($r_s = .596$; $p = .002$ і $r_s = .601$; $p = .005$ відповідно), за іншими показниками зв'язку посттравматичного зростання наявності/пошуку сенсів життя виявлено не було.

Дослідження показують, що людина відчуватиме високий рівень сприйнятого стресу через низку дезадаптивних реакцій, таких як тривога, паніка, нездатність зосередитися, непослідовні ідеї та формулювання, нерішучість або поспішні рішення. Якщо інтенсивність стресу буде помірною, це може призвести до сприятливих наслідків для продуктивності, зокрема до посттравматичного зростання. Необхідність адаптуватися до умов війни вимагає актуалізації фізичних і психологічних ресурсів. Тобто проблема полягає не в повному усуненні стресу, а в тому, щоб за допомогою процесу самоконтролю перетворити його на фактор оптимізації стану. Основними методами розвитку посттравматичного зростання підлітків при цьому є: позитивне мислення, релаксація, самонавіювання та психічне самопрограмування.

Підтримка процесу формування сенсу щодо

Supporting the process of making sense of traumatic experiences is an important basis for adaptation, integration of trauma, and the development of personal well-being, especially in adolescence. It must be recognized that more and more children will experience war-related orphanhood, which is likely to become a central part of their identity. Psychologists and teachers will need training in how to assess children's condition and respond to war-related grief. Research will be needed to identify the most effective strategies to help children cope with the stress, loss, and grief caused by the multiple traumas of war.

Discussion

In the early 1990s, cognitive theories of PTSD became particularly popular (McCann, Pearlman, 1990). It was believed that experiencing a traumatic event causes a revision of an individual's previous beliefs about themselves and the world and, therefore, causes the development of PTSD. That is, the key to PTSD was the destruction of an individual's established ideas about the world and themselves in it. Therefore, great attention in our empirical study was paid to traumatic events that acquire a multiple character during war, causing polysychotrauma. The scientific literature has identified seven contexts that can be disrupted after experiencing a traumatic event: dependence, security, power, independence, respect, closeness and/or support points. In addition, four beliefs are central to the normal functioning of every person: the belief that the world is benevolent, that the world has meaning, that a person is worthy of respect and that people are trustworthy. During trauma, three fundamental assumptions are destroyed: a benevolent world, a meaningful world, and self-respect. Trying not to think about the event and avoiding memories increases the general level of anxiety and symptoms of arousal. Therefore, PTSD symptoms disappear when a person is again able to believe in a stable, comfortable world. PTSD develops more often in people with pronounced positive views of themselves and the world as a whole, in whose lives there were few traumatic events, and therefore there was no experience of effectively adapting to them; at the same time, a large

травматичного досвіду є важливою основою для адаптації, інтеграції травми й розвитку благополуччя особистості, особливо в підлітковому віці. Необхідно визнати, що все більше дітей переживатимуть сирітство, зумовлене війною, що, ймовірно, стане центральною частиною їх ідентичності. Психологам і вчителям знадобиться навчання, як оцінювати стан дітей і реагувати на горе, пов'язане з війною, а також будуть необхідні дослідження, щоб визначити найбільш ефективні стратегії, що допоможуть дітям пережити стрес, втрати й горе, зумовлені множинними травмами війни.

Дискусія

На початку 90-х років XX століття особливої популярності набули когнітивні теорії ПТСР (McCann, Pearlman, 1990). Вважалося, що переживання травматичної події зумовлює порушення попередніх переконань індивіда про себе та світ, а отже, зумовлює розвиток ПТСР. Тобто ключовим у ПТСР було руйнування усталених уявлень людини про світ і себе в ньому. Тому велику увагу в нашому емпіричному дослідженні приділено саме травматичним подіям, що під час війни набувають множинного характеру, зумовлюючи поліпсихотравму. У науковій літературі виявлено сім контекстів, які можуть бути порушені після переживання травматичної події: залежність, безпека, влада, незалежність, повага, близькість і/або точки опори. До того ж існують чотири переконання, які є центральними для нормального функціонування кожної людини: переконання, що світ доброзичливий, що світ має сенс, що людина гідна поваги і що люди заслуговують на довіру; при травмі руйнуються три фундаментальні припущення: доброзичливий світ, світ має сенс і самоповага. Намагання не думати про подію, уникання спогадів підвищує загальний рівень тривоги та симптоми збудження. Тож симптоми ПТСР зникають, коли людина знову здатна вірити у стабільний комфортний світ. ПТСР частіше розвивається в осіб із вираженими позитивними поглядами на себе та світ в цілому, у житті яких було мало травматичних подій, а отже, не було досвіду ефективно адаптуватися до них; водночас негативно впливає на ризик ПТСР і велика кількість травматичних подій, коли світ сприймається виключно як небезпечний, а людина в ньому є лише некомпетентною

number of traumatic events also negatively affects the risk of PTSD, when the world is perceived exclusively as dangerous, and a person in it is only an incompetent victim. Excessively negative assessment of the event and lack of experience in effectively overcoming difficult situations lead to a feeling of constant threat and, therefore increase the risk of developing PTSD (Beierl, Böllinghaus, 2020). According to the results of our study, the development of PTSD symptoms is most influenced by excessive avoidance of thoughts about traumatic events, in particular, as revealed by numerous conversations with adolescents, about missing relatives.

Since the vast majority of the analyzed studies were conducted after the impact of traumatic events when a person had time to recover from the loss, the level of posttraumatic growth was higher than we found. The war in Ukraine continues, and even in the relative rear there is a daily risk of coming under fire, so the impact of traumatic events remains relevant, and adaptation is complicated by conditions of chronic extremism, given this, the level of posttraumatic growth in our sample is lower than in numerous foreign studies.

S. Forkus et al. (2022) summarized the results of research on the psychometric properties of posttraumatic stress disorder (PTSD). The PCL-5 is one of the most widely used self-report scales to determine the previous diagnostic status of PTSD, quantify the severity of PTSD symptoms, and monitor the change in symptoms over time and in response to treatment (Forkus, 2022). We note that since 2013 (the date of the questionnaire's creation), there have been no clear quantitative indicators of the previous diagnosis of PTSD for either adults or adolescents. Our study has shown that adults and adolescents have similar quantitative criteria for PTSD symptoms, and the recommended cut-off for the total score of the PCL-5 for the preliminary diagnosis of "posttraumatic stress disorder" is between 31 and 33 points. The PCL-5 was developed primarily to elicit information from respondents about the extent to which they may experience stress related to PTSD symptoms. Thus, the total PCL-5 score is an indicator of the severity of PTSD symptoms reported by respondents. Our study also initiated work on creating cut-off values for

жертвою. Надмірно негативна оцінка події та відсутність досвіду ефективно долати складні ситуації зумовлюють відчуття постійної загрози, а отже, посилює ризик розвитку ПТСР (Beierl, Böllinghaus, 2020). Згідно з результатами нашого дослідження, найбільше на розвиток симптомів ПТСР впливає надмірне уникання думок про травмівні події, зокрема, як виявлено з численних бесід з підлітками, про зниклих безвісти рідних.

Оскільки переважна більшість проаналізованих досліджень проведено після впливу травмівних подій, коли людина мала час на відновлення після втрати, рівень посттравматичного зростання був вищий, ніж виявлено нами. Війна в Україні триває, і навіть у відносному тилу щоденно є ризик потрапити під обстріл, тож вплив травмівних подій лишається актуальним, а адаптація ускладнюється умовами хронічної екстремальності, з огляду на це рівень посттравматичного зростання у нашій вибірці нижчий, ніж у численних зарубіжних дослідженнях.

У своєму систематичному огляді S. Forkus et al. (2022) узагальнив результати дослідження психометричних властивостей посттравматичного стресового розладу (ПТСР). "PCL-5" є однією з найбільш широко використовуваних шкал самооцінки для визначення попереднього діагностичного статусу ПТСР, кількісної оцінки тяжкості симптомів ПТСР і моніторингу зміни симптомів у часі та у відповідь на лікування (Forkus, 2022). Зазначаємо, що з 2013 року (дати створення опитувальника) чітких кількісних показників попереднього діагнозу ПТСР не було ні для дорослих, ні для підлітків. Нашим дослідженням доведено, що дорослі та підлітки мають подібні кількісні критерії симптомів ПТСР, а рекомендована межа для загального балу "PCL-5" для встановлення попереднього діагнозу "посттравматичний стресовий розлад" становить від 31 до 33 балів. "PCL-5" був розроблений насамперед для отримання від респондентів інформації про те, наскільки вони можуть відчувати стрес, пов'язаний із симптомами ПТСР. Отже, загальний бал "PCL-5" є індикатором тяжкості симптомів ПТСР, про які повідомляють респонденти. Нашим дослідженням також розпочато роботу над створенням граничних значень тяжкості симптомів ПТСР та вираженості посттравма-

the severity of PTSD symptoms and the severity of posttraumatic growth in adolescents living in conditions of chronic extremes.

Our experience with the CAPS-5 clinical interview proves the impossibility of using it in work with adolescents, since work with relatively stress-resistant adults takes 3.5 hours. Adolescents, especially after a traumatic experience, do not have enough resources to work with a psychologist for so long without a break, and therefore the PCL-5 remains the only method for diagnosing PTSD for them. However, since the PCL-5 provides higher prevalence estimates of PTSD and higher severity scores than the CAPS-5, we may overdiagnose PTSD and overlook the stress resilience resources available to adolescents, particularly those aged 10–12, when the experience of trauma is low and coping strategies are adaptive (Benight, 2012). The importance of using multiple assessment methods to adequately collect data from the three response systems (self-reported emotional experience, expressive behavior, and objective physiological indicators of distress or arousal) has previously been demonstrated to fully capture each patient's experience before, during, and after PTSD treatment (Bovin, Marx, 2023). It should be noted that the medical model of mental disorders currently dominates psychology. In the case of posttraumatic stress disorder, it assumes the existence of a categorically discrete syndrome that can be qualitatively distinguished from normal stress states (Ramos-Vera et al., 2023). It is known that posttraumatic stress disorder, as a rule, does not occur according to the principle of "all or nothing". Thus, exclusive reliance on the medical model can lead to an incomplete understanding of the individual's response to trauma and to incomplete or ineffective treatment. The use of a psychological approach to trauma-related disorders is proposed, where posttraumatic growth, the meaning of life and other resources of the individual are key. The ability to cognitive processes necessarily involved in the development of posttraumatic growth, contemplation of philosophical concepts, the formation of meaning and the development of personal values usually arises in adolescence. There are conflicting conclusions in the literature regarding how the age at which the trauma occurred affects

тичного зростання підлітків, які живуть в умовах хронічної екстремальності.

Наш досвід роботи з клінічним інтерв'ю CAPS-5 доводить неможливість використати його в роботі з підлітками, оскільки робота з відносно стресостійкими дорослими займає 3.5 години. Підлітки ж, особливо після пережитого травматичного досвіду, не мають достатньо ресурсів для роботи з психологом стільки часу без перерви, а тому "PCL-5" лишається для них єдиною методикою діагностики ПТСР. Утім, оскільки "PCL-5" дає вищі оцінки поширеності посттравматичного стресового розладу та оцінки тяжкості вищі, ніж CAPS-5, можемо гіпердіагностувати посттравматичний стресовий розлад і не врахувати ресурсів стресостійкості, наявних у підлітків, зокрема 10–12 років, коли досвід психотравмованості невисокий і сформовані копінги є адаптивними (Benight, 2012).

Раніше вже доведено важливість використання кількох методів оцінки для адекватного збору даних із трьох систем реагування (самооцінки емоційного досвіду, експресивної поведінки та об'єктивних фізіологічних показників дистресу чи збудження), щоб повністю охопити досвід кожного пацієнта до, під час і після лікування ПТСР (Bovin, Marx, 2023). Зазначаємо, що нині в психології домінує медична модель психічних розладів. У випадку посттравматичного стресового розладу він припускає існування категорично дискретного синдрому, який можна якісно відрізнити від нормальних стресових станів (Ramos-Vera et al., 2023). Відомо, що посттравматичний стресовий розлад, як правило, не відбувається за принципом "усе або нічого". Таким чином, виняткова опора на медичну модель може призвести до неповного розуміння реакції індивіда на травму й до неповного або неефективного лікування. Запропоновано використання психологічного підходу до розладів, зумовлених травмою, де ключовим є посттравматичне зростання, сенс життя та інші ресурси особистості.

Здатність до когнітивних процесів, обов'язково залучених до розвитку посттравматичного зростання, споглядання філософських концепцій, формування сенсу та розвитку особистісних цінностей зазвичай виникає в підлітковому віці. У літературі існують су-

posttraumatic growth (Altinsoy, 2023). In light of the conflicting results, it can be assumed that posttraumatic growth is independent of age in children with experienced multiple traumas. Based on the results of studies, it has been found that in children and adults with mixed trauma, posttraumatic growth may have a curvilinear trajectory, reaching a plateau in adolescence or early adulthood, as evidenced by the results of our study.

Conclusions

Adolescents and young adults are among the most vulnerable to mental health problems during disasters. They have less experience and knowledge about how to cope with these events. In addition to the impact of the disaster, they may experience a number of secondary stressors, including separation from family and friends, loss of pets, displacement from home and school, and lack of basic needs such as food, water, and medical care. Although many people experience distress related to a natural disaster, most adapt to their environment and only a few experience persistent psychopathology. The study found that the most common traumatic events are the death of family and friends and trauma. Recently, the so-called unspecified loss caused by grief over the disappearance of a loved person has been increasingly observed. Among the symptoms of PTSD in adolescents and young adults studied, intrusive symptoms and symptoms of overreactivity were most pronounced. The main resource for adaptation to the conditions of chronic extremes caused by martial law is posttraumatic growth. We found a low level of posttraumatic growth in younger adolescents (Group 1) and a moderate level in older adolescents (Group 2) and young adults (Group 3). In adolescents, the presence of meaning and search for it are expressed at a low level, in older adolescents and young adults, there is a pronounced tendency to search for the meanings of life. However, the differences between older adolescents and young adults are not statistically significant. According to the results of the correlation analysis, a statistically significant correlation was found between the scales "new opportunities" and "appreciation of life" and the search for the meaning of life in Group

перечливі висновки щодо того, як на пост-травматичне зростання впливає вік, у якому сталася травма (Altinsoy, 2023). У світлі суперечливих результатів можна припустити, що посттравматичне зростання не залежить від віку дітей, які зазнали низки травм. На основі результатів досліджень виявлено, що в дітей і дорослих зі змішаною травмою посттравматичне зростання може мати криволінійну траєкторію, досягаючи плато в підлітковому або ранньому дорослому віці, про що свідчать і результати нашого дослідження.

Висновки

Особи підліткового і юнацького віку є одними з найбільш уразливих до проблем психічного здоров'я під час катастроф. У них менше досвіду та знань про те, як впоратися з цими подіями. На додаток до впливу лиха, вони можуть відчувати низку вторинних стресових чинників, зокрема розлуку з родиною і друзями, втрату домашніх тварин, переміщення з дому та школи та відсутність основних потреб, таких як їжа, вода й медичне обслуговування. Хоча багато людей зазнають страждань, пов'язаних зі стихійним лихом, більшість із них адаптуються до свого середовища, і лише частина зазнає стійкої психопатології. За результатами проведеного дослідження встановлено, що серед травматичних подій найчастіше трапляються загибель рідних і друзів та травмування. Останнім часом усе частіше спостерігається так звана невизначена втрата, зумовлена горем від того, що близька людина зникла безвісти. Серед симптомів ПТСР у досліджуваних осіб підліткового і юнацького віку найбільше виражені симптоми інтрузій та симптоми надмірної реактивності. Основним ресурсом адаптації до умов хронічної екстремальності, зумовленої війсьним станом, є посттравматичне зростання. Нами виявлено низький рівень посттравматичного зростання в молодших підлітків (група 1) і помірний – у старших підлітків (група 2) та осіб юнацького віку (група 3). У підлітків наявність сенсу та його пошук виражені на низькому рівні, у старших підлітків і осіб юнацького віку виражена тенденція до пошуку сенсів життя, однак відмінності між старшими підлітками та юнаками не є статистично достовірною. За результатами кореляційного аналізу з'ясовано

2 and Group 3. At the same time, posttraumatic growth and the search/presence of meanings in Group 1 do not have a significant correlation. The most traumatic experience influenced the change in the attitude of the subjects towards other people and the strengthening of the sense of the value of life. It was found that posttraumatic growth is associated with the search for the meaning of life, but in conditions of martial law, it is not determined by the severity of the symptoms of posttraumatic stress disorder. Thus, it is more likely that over time, the reaction to grief will tend to decrease, allowing the person to cope with the traumatic situation of loss. For people grieving the death of a loved one, the decrease in grief over time can create new opportunities, including the possibility of growth.

References

- Altinsoy, F. (2023). Posttraumatic growth experiences of adolescents with parental loss: A phenomenological study. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 87(1), 312–333. <https://doi.org/10.1177/00302228211048668>
- Beierl, E. T., Böllinghaus, I., Clark, D. M., Glucksman, E., & Ehlers, A. (2020). Cognitive paths from trauma to posttraumatic stress disorder: A prospective study of Ehlers and Clark's model in survivors of assaults or road traffic collisions. *Psychological medicine*, 50(13), 2172–2181. <https://doi.org/10.1017/S0033291719002253>
- Benight, C. C. (2012). Understanding human adaptation to traumatic stress exposure: Beyond the medical model. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(1), 1–8. <https://doi.org/10.1037/a0026245>
- Blevins, C. A., Weathers, F. W., Davis, M. T., Witte, T. K., & Domino, J. L. (2015). The posttraumatic stress disorder checklist for DSM-5 (PCL-5): Development and initial psychometric evaluation. *Journal of traumatic stress*, 28(6), 489–498. <https://doi.org/10.1002/jts.22059>
- Bovin, M. J., & Marx, B. P. (2023). The Problem With Overreliance on the PCL-5 as a Measure of PTSD Diagnostic Status. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 30(1), 122–125. <https://doi.org/10.1037/cps0000119>
- Branje, S., De Moor, E. L., Spitzer, J., & Becht, A. I.

статистично достовірний зв'язок між шкалами “нові можливості” й “підвищення цінності життя” та пошуком сенсу життя у групі 2 й у групі 3. Водночас посттравматичне зростання й пошук/наявність сенсів у групі 1 не мають достовірного зв'язку. Найбільше травмівний досвід вплинув на зміну ставлення досліджуваних до інших людей та на посилення відчуття цінності життя. Встановлено, що посттравматичне зростання пов'язане із пошуком сенсів життя, але в умовах воєнного стану не зумовлене тяжкістю симптомів посттравматичного стресового розладу. Таким чином, більш імовірно, що з часом реакція на горе буде мати тенденцію до зменшення, дозволяючи людині впоратися з травмівною ситуацією втрати. Для людей, які сумують у зв'язку зі смертю близької людини, зменшення горя з часом може створити нові можливості, включаючи можливість зростання.

Список використаних джерел

- Altinsoy F. Posttraumatic growth experiences of adolescents with parental loss: A phenomenological study. *OMEGA-Journal of Death and Dying*. 2023. Vol. 87(1). P. 312–333. <https://doi.org/10.1177/00302228211048668>
- Beierl E. T., Böllinghaus I., Clark D. M., Glucksman E., Ehlers A. Cognitive paths from trauma to posttraumatic stress disorder: A prospective study of Ehlers and Clark's model in survivors of assaults or road traffic collisions. *Psychological medicine*. 2020. Vol. 50(13). P. 2172–2181. <https://doi.org/10.1017/S0033291719002253>
- Benight C. C. Understanding human adaptation to traumatic stress exposure: Beyond the medical model. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2012. Vol. 4(1). P. 1–8. <https://doi.org/10.1037/a0026245>
- Blevins C. A., Weathers F. W., Davis M. T., Witte T. K., Domino J. L. The posttraumatic stress disorder checklist for DSM-5 (PCL-5): Development and initial psychometric evaluation. *Journal of traumatic stress*. 2015. Vol. 28(6). P. 489–498. <https://doi.org/10.1002/jts.22059>
- Bovin M. J., Marx B. P. The problem with overreliance on the PCL-5 as a measure of PTSD diagnostic status. *Clinical Psychology:*

- (2021). Dynamics of identity development in adolescence: A decade in review. *Journal of Research on Adolescence*, 31(4), 908–927. <https://doi.org/10.1111/jora.12678>
- Dulaney, E. S., Graupmann, V., Grant, K. E., Adam, E. K., & Chen, E. (2018). Taking on the stress-depression link: Meaning as a resource in adolescence. *Journal of adolescence*, 65, 39–49. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2018.02.011>
- Dwivedi, S., & Chung, K. C. (2023). Finding meaning in life. *Plastic and Reconstructive Surgery*, 152(3), 477–481. <https://doi.org/10.1097/PRS.00000000000010534>
- Forkus, S. R., Weiss, N. H., Goncharenko, S., Schick, M. R., Monteith, L. L., & Contractor, A. A. (2022). Elucidating the association between military sexual trauma types and different types of risky behaviors. *Journal of Trauma & Dissociation*, 23(3), 324–338. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137623>
- Gutgesell, M. E., & Payne, N. (2004). Issues of adolescent psychological development in the 21st century. *Pediatrics in Review*, 25(3), 79–85. <https://doi.org/10.1542/nip.25-3-79>
- Keats, L., Jose, P. E., & Salmon, K. (2024). Specificity and valence of adolescents' turning point memory narratives: Relationships with depressive symptoms over time. *Behaviour Research and Therapy*, 179, 104570. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2024.104570>
- Lipscy, P. Y. (2020). COVID-19 and the Politics of Crisis. *International Organization*, 74(S1), E98–E127. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000375>
- Looman, W. S., Geiger-Simpson, E., Eull, D. J., Lee, J., Nersesian, P. V., Bell, A. N., & Miller, A. L. (2023). Beyond coping: The role of supportive relationships and meaning making in youth well-being. *Journal of Nursing Scholarship*, 55(6), 1189–1203. <https://doi.org/10.1111/jnu.12901>
- Martela, F., & Steger, M. F. (2016). The three meanings of meaning in life: Distinguishing coherence, purpose, and significance. *The Journal of Positive Psychology*, 11(5), 531–545. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137623>
- McCann, I. L., & Pearlman, L. A. (1990). Vicarious *Science and Practice*. 2023. Vol. 30(1). P. 122–125. <https://doi.org/10.1037/cps0000119>
- Branje, S., De Moor, E. L., Spitzer, J., Becht, A. I. Dynamics of identity development in adolescence: A decade in review. *Journal of Research on Adolescence*. 2021. Vol. 31(4). P. 908–927. <https://doi.org/10.1111/jora.12678>
- Dulaney E. S., Graupmann V., Grant K. E., Adam E. K., Chen E. Taking on the stress-depression link: Meaning as a resource in adolescence. *Journal of adolescence*. 2018. Vol. 65. P. 39–49. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2018.02.011>
- Dwivedi S., Chung K. C. Finding Meaning in Life. *Plastic and Reconstructive Surgery*. 2023. Vol. 152(3). P. 477–481. <https://doi.org/10.1097/PRS.00000000000010534>
- Forkus S. R., Weiss N. H., Goncharenko S., Schick M. R., Monteith L. L., Contractor A. A. Elucidating the association between military sexual trauma types and different types of risky behaviors. *Journal of Trauma & Dissociation*. 2022. Vol. 23(3). P. 324–338. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137623>
- Gutgesell M. E., Payne N. Issues of adolescent psychological development in the 21st century. *Pediatrics in Review*. 2004. Vol. 25(3). P. 79–85. <https://doi.org/10.1542/nip.25-3-79>
- Keats L., Jose P. E., Salmon K. Specificity and valence of adolescents' turning point memory narratives: Relationships with depressive symptoms over time. *Behaviour Research and Therapy*. 2024. Vol. 179. P. 104570. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2024.104570>
- Lipscy P. Y. COVID-19 and the Politics of Crisis. *International Organization*. 2020. Vol. 74(S1). P. E98–E127. <https://doi.org/10.1017/S0020818320000375>
- Looman W. S., Geiger-Simpson E., Eull D. J., Lee J., Nersesian P. V., Bell A. N., Miller A. L. Beyond coping: The role of supportive relationships and meaning making in youth well-being. *Journal of Nursing Scholarship*. 2023. Vol. 55(6). P. 1189–1203. <https://doi.org/10.1111/jnu.12901>
- Martela F., Steger M. F. The three meanings of meaning in life: Distinguishing coherence, purpose, and significance. *The Journal of Positive Psychology*. 2016. Vol. 11(5). P. 531–545. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137623>

- traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. *Journal of traumatic stress*, 3, 131–149. <https://doi.org/10.1007/BF00975140>
- Prati, G., & Pietrantonio, L. (2009). Optimism, social support, and coping strategies as factors contributing to posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of loss and trauma*, 14(5), 364–388. <https://doi.org/10.1080/15325020902724271>
- Ramos-Vera, C., O'Diana, A. G., Vallejos-Saldarriaga, J., & Saintila, J. (2023). Validation of the Post-Traumatic Growth Inventory in Adolescents Who Lost a Family Member in the Past 4 years: Effects of Time After the Death Event and Gender. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 00302228231166833. <https://doi.org/10.1177/00302228231166833>
- Rivnyák, A., Pohárnok, M., Péley, B., & Láng, A. (2021). Identity diffusion as the organizing principle of borderline personality traits in adolescents – a non-clinical study. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 683288. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.683288>
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of counseling psychology*, 53(1), 80–93. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80>
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of traumatic stress*, 9, 455–471. <https://doi.org/10.1007/BF02103658>
- McCann I. L., Pearlman L. A. Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. *Journal of traumatic stress*. 1990. Vol. 3. P. 131–149. <https://doi.org/10.1007/BF00975140>
- Prati G., Pietrantonio L. Optimism, social support, and coping strategies as factors contributing to posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of loss and trauma*. 2009. Vol. 14(5). P. 364–388. <https://doi.org/10.1080/15325020902724271>
- Ramos-Vera C., O'Diana A. G., Vallejos-Saldarriaga J., Saintila J. Validation of the Post-Traumatic Growth Inventory in Adolescents Who Lost a Family Member in the Past 4 years: Effects of Time After the Death Event and Gender. *OMEGA-Journal of Death and Dying*. 2023. P. 00302228231166833. <https://doi.org/10.1177/00302228231166833>
- Rivnyák A., Pohárnok M., Péley B. Láng A. Identity diffusion as the organizing principle of borderline personality traits in adolescents – a non-clinical study. *Frontiers in Psychiatry*. 2021. Vol. 12. P. 683288. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.683288>
- Steger M. F., Frazier P., Oishi S., Kaler M. The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the Presence of and Search for Meaning in Life. *Journal of Counseling Psychology*. 2006. Vol. 53(1). P. 80–93. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80>
- Tedeschi R. G., Calhoun L. G. The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of traumatic stress*. 1996. Vol. 9. P. 455–471. <https://doi.org/10.1007/BF02103658>